

Микола Дедков

ВИВЧЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ – ДОМІНАНТНА ПРОБЛЕМА
НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ КАФЕДРИ
УКРАЇНОЗНАВСТВА ЗНТУ

Проаналізовано провідний напрям наукової роботи викладачів кафедри українознавства Запорізького національного технічного університету з 1993 р. до 2011 року — дослідження етнокультурних процесів на Півдні України.

Ключові слова: етнокультурні процеси, Південь України, поліетнічне середовище, полікультурна ситуація, етніонаціональні відносини, державна етніонаціональна політика.

M.Dyedkov. Studying of ethnocultural processes on the South of Ukraine is the main subject of scientific research of Ukrainian studies department of ZNTU. Studying of ethnocultural processes on the South of Ukraine is the main subject of scientific research of Ukrainian studies department of ZNTU from 1993 to 2011.

Key words: ethnocultural processes, South of Ukraine, polyethnic environment, polycultural situation, ethnonational relations, public ethnonational policy.

Одним із важливих напрямів вивчення розвитку історичної науки є дослідження роботи наукових осередків, зокрема кафедр університетів. У зв'язку з цим становить інтерес аналіз наукової роботи професорсько-викладацького складу кафедри українознавства Запорізького національного технічного університету.

Історіографія представлена статтею М.Дедкова [1, с. 16-18], опублікованою у 2003 р., в якій було започатковано розгляд проблеми. Метою цієї статті є розгляд проблеми у більш широких хронологічних межах, з моменту її створення у 1993 р. і до 2011 року. При цьому основна увага буде зосереджена на вирішенні таких дослідницьких завдань, як установлення обставин, що вплинули на визначення змісту наукової роботи; розкриття перебігу і особливостей наукових пошуків викладачів; визначення результатів науково-дослідної роботи кафедри.

Створення кафедри українознавства в Запорізькому національному технічному університеті (з 1.12.1993 р.) стало одним із чинників, що стимулював увагу до перспективного напрямку наукових досліджень — вивчення етнокультурних процесів, які відбувалися у такому поліетнічному регіоні, як Південь України. Адже на межі кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст. в історичній науці спостерігався процес реабілітації досліджень з етнонаціональної проблематики, об'єктом наукових пошуків стали також теми, які раніше не розглядалися у розрізі окремих регіонів. Біля витоків нової проблематики досліджень стояли вчені й досвідчені викладачі: доценти Б.Гордєєв, Г.Кладова, Т.Щербина, М.Дедков. «Хрещеним батьком» нового напрямку наукових досліджень був відомий український історик, доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та архівознавства Київського національного університету ім.Тараса Шевченка Марк Якимович Варшавчик. Саме з його «благословення» та за його безпосередньої участі розпочалося становлення нового науково-педагогічного колективу.

Першим етапом розвитку досліджень з нової наукової проблематики стала розробка держбюджетної теми «Дослідження процесів розвитку культури української нації та культур національних меншин: історія, сучасний стан, перспективи» протягом 1994 — 1996 років, результатом виконання якої став рукопис колективної монографії «Культура Південного Сходу України (друга половина ХІХ — перша половина ХХ ст.)». Науковий доробок з цієї теми був апробований на науковій конференції, що відбулася 14—15 вересня 1995 року на базі Запорізького національного технічного університету. Викладачі кафедри українознавства ЗДТУ на цьому етапі велику увагу приділили з'ясуванню теоретичних та методологічних засад проведення досліджень

етнокультурних процесів, зокрема проблемі врахування основ ментальностей, проблемі культурних взаємобмінів, яка є однією з центральних у сукупності проблем культурогенезу української нації, враховуючи значний історичний час її бездержавного існування, входження до інонаціональних держав. За підсумками конференції було видано збірник наукових праць [2], що стало правилом проведення цих конференцій у подальшому.

Наступним етапом розвитку і поглиблення досліджень з етнокультурної проблематики було вивчення проблеми особливостей етнокультурних процесів і дослідження історичної ретроспективи етнокультурних процесів на Півдні України у другій половині XIX ст. Причому об'єктом дослідження стали такі складові етнокультурних процесів, як освіта, наука, література, мистецтво, побутова культура українців та інших етносів, що проживали на Півдні України. Було з'ясовано, що етнокультурні процеси, які відбувалися на території Півдня України у другій половині XIX ст., особливо наприкінці вказаного періоду, об'єктивно сприяли зниженню ролі чистих етнічних характеристик соціокультурного життя. Поліетнічне середовище створювало полікультурну ситуацію. Культурно-побутовий фон регіону створювався українським етнічним фактором, взаємодія якого з іншими групами населення мала неагресивний і не взаємознищуючий, а взаємозбагачуючий характер. Українська культурна домінанта у сільській місцевості зростала внаслідок продовження переселення українців з інших регіонів. За підсумками проведеної роботи визначено необхідність уточнення теоретико-методологічного апарату подібних досліджень, зокрема опрацювання проблеми визначення якісної номінації соціо- та етнокультурного середовища регіону, а також проблеми дослідження культурно-історичного процесу у поліетнічному середовищі взагалі.

Результати цього дослідження також були апробовані на науковій конференції, проведеній за підсумками виконання теми 4—5 червня 1998 року. Того самого року вийшов друком збірник наукових праць конференції [3].

Третя конференція, також за підсумками виконання комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри, на цей раз — «Етнокультурні процеси на Півдні України в XIX—XX ст.», за участю всезростаючої від конференції до конференції кількості учасників з інших міст України, прово-

дилася 14—15 вересня 2000 року [4]. Провідними науковими проблемами у її роботі були: з досвіду національно-культурного відродження на Запоріжжі; культура Півдня України під пресом сталінського адміністративно-ідеологічного контролю; джерельна база дослідження проблеми національно-культурних процесів в Україні 1920-х років: формування протягом 1920-х років; проблема українського національно-культурного руху в Північному Причорномор'ї в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. у вітчизняній історіографії; конституційне забезпечення сучасних етнокультурних процесів в Україні; кримські татари: демографічні, національні, етнокультурні процеси; відродження й розвиток освіти національних меншин Одещини; відбиття етнічних процесів на Півдні України в місцевій історичній топонімії.

Четверта науково-практична конференція, яка проводилася 4—5 жовтня 2001 року, стала результатом тісної співпраці науковців кафедри з управлінням у справах національностей, міграції та релігій Запорізької обласної державної адміністрації (начальник Н.Деркач), яке зацікавилася науковим доробком колективу кафедри. Назва цієї конференції — «Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України».

Особлива увага на цій конференції була приділена таким аспектам, як історія та сьогодення етнічних груп регіону, правові основи сучасної державної етнополітики, культурна єдність та культурне розмаїття населення Південної України.

У рекомендаціях, прийнятих учасниками конференції, відзначалось, що саме державна етнонаціональна політика, закріплена низкою законодавчих актів про культуру, національні меншини, культуру національних меншин, їх громадські організації, забезпечує формування суспільної атмосфери на засадах довіри етнополітичних об'єднань одне до одного, довіри до української нації, є основою до співіснування та етнічного плюралізму [5, с. 160-162].

Особливістю цієї конференції, яка стала традиційною, є те, що вона дістала визнання також керівників і членів національно-культурних товариств регіону, які охоче беруть участь у ній. Вони у своїх виступах «за круглим столом», виходячи з практичного досвіду, наголошували на тих питаннях діяльності товариств, які згодом враховували у своїй діяльності представники органів влади та робили

предметом своїх подальших наукових розробок учені. Такий сплав науки та практики має тенденцію до посилення, що яскраво знайшло своє підтвердження і на п'ятій, ювілейній, конференції, що проводилася 2–3 жовтня 2003 року, її організаторами разом із ЗНТУ виступили Міністерство освіти і науки України, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України і Запорізька обласна державна адміністрація.

П'ята конференція, окрім усього іншого, засвідчила також оптимальність і самої моделі її проведення, і форм співпраці між науковцями, представниками органів влади і національно-культурними товариствами, які сприяють, з одного боку, спрямуванню вектора наукових досліджень з урахуванням потреб практики, а з іншого боку, забезпеченню доведення результатів наукових досліджень відразу до їх споживачів, що й було засвідчено на конференції її учасниками [6].

6–8 жовтня 2005 року проводилася шоста конференція. Провідними науковими проблемами у її роботі були: психологічні контексти етнонаціональних відносин в Україні; господарська та суспільно-громадська діяльність німецьких переселенців на Півдні України; сучасна історіографія етноконфліктології; міграції з країн, що розвиваються, та їх вплив на формування етнічної структури Півдня України; етнос і цивілізація в органіцистській трактовці М.Данилевського; місце і роль народу в етнічній культурі суспільства; етнографічні скарби Запоріжжя [7].

Учасники конференції за підсумками її роботи обговорили й ухвалили низку пропозицій. Національні школи, які набувають статусу найважливішого фактора у формуванні нових життєвих орієнтирів, нових систем цінностей, відкритості, формуванні національних ідей, толерантності, поваги до національних традицій культури, віросповідання, рідної мови, вимагають наявності у держави чіткого підходу до національної освіти, в якому повинні бути враховані етнонаціональні особливості. Не досить глибоко вивчені питання змін кількості сільського населення, депопуляція та її причини, напрями міграційного руху, особливості формування та динаміка національного складу селян, міжнаціональні відносини на селі. Постала проблема національної релігії, по-перше, через спроби частини представ-

ників творчої інтелігенції проповідувати ідею гомогенізації українського народу щодо тих чи інших національно-релігійних ідей, по-друге, ще й тому, що відродити українську культуру можна лише за умови включення до неї складових духовності етносу. Велике теоретичне та прикладне значення як для розуміння історії України, так і для розв'язання низки проблем, що постали перед українським народом після здобуття незалежності, має вивчення процесу формування національного характеру етносу упродовж століть, яке йшло у вельми жорстоких та несприятливих умовах негативної взаємодії з сусідніми етносами, з боку яких етнічна взаємодія мала агресивний, експансіоністський характер. Більш поглибленого дослідження вимагає питання про соціальне становище етнічних росіян, які становлять найчисельнішу меншину в Україні.

4–6 жовтня 2007 р. проводилася VII конференція, у роботі якої взяли участь 82 особи, у тому числі 41 з інших міст України. Вони представляли 12 вищих навчальних закладів Запоріжжя, Мелітополя, Бердянська, Дніпропетровська, Донецька, Кривого Рогу, Миколаєва, Херсона, академічні інститути — Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса та Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 20 національно-культурних товариств Запоріжжя і Запорізької області. Конференція стала одним із етапів виконання кафедральної науково-дослідної роботи №05716 та рішення сесії Запорізької обласної ради від 30.11.2006 р. «Про реалізацію Програми підтримки розвитку культур національних меншин у Запорізькій області в 2007 році».

Провідними науковими проблемами в роботі конференції були: мовна і етнонаціональна політика в Україні як суспільний ризик; регіональна диференціація як конфліктогенний чинник українського соціуму; прогноз етнічного складу населення України до 2026 року; історія України як інструмент етнополітики; мовні аспекти мультинаціонального суспільства в умовах демократії [8, с. 508-511, 480-483, 460-463, 440-443, 506-507].

За результатами конференції її учасники запропонували низку рекомендацій: з метою забезпечення належного рівня державної етнонаціональної політики відновити у структурі Запорізької обласної державної адміністрації окремий відділ у справах національностей; припинити спроби політизації

діяльності національно-культурних товариств з боку політичних партій; запровадити у шкільній програмі курс «Народознавство», під час вивчення якого ознайомлювати дітей з культурою усіх національностей регіону; рекомендувати державі взяти на себе підтримку національних недільних шкіл; запропонувати облдержадміністрації виділити в обласному центрі приміщення для національно-культурних товариств; розширити експозицію, присвячену національно-культурним товариствам регіону, що міститься в Запорізькому обласному краєзнавчому музеї; схвалити видання спільного для різних національностей календаря святкових подій та визначних дат; підтримка, що надається будь-яким національно-культурним товариствам з боку української держави, повинна розвивати у членів цих товариств почуття відданості новій Батьківщині — Україні.

VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України» проводилася у ЗНТУ 1–3 жовтня 2009 року. На конференції працювало п'ять секцій: теоретичні проблеми етнокультурознавства; етнічні групи регіону; правові аспекти етнополітики: історія та сучасність; культурний процес: національний вимір; мовна політика і освіта: інтернаціональне і національне. У роботі конференції взяли участь науковці не тільки запорізького регіону, а й з Києва, Харкова, Сімферополя, Дніпропетровська, Одеси, Кіровограда, Полтави, Херсона, Маріуполя, Тернополя, Миколаєва, Черкас, Чернівців.

Центральне місце в роботі конференції посіло обговорення таких наукових проблем, як фактори конфліктогенності феномену етнічності у політиці, зовнішня міграція населення Півдня України на сучасному етапі, Південь України в системі адміністративно-територіальних змін у XIX — першій чверті XX століть, сутнісний зміст мовної політики держави, структура та діяльність етнонаціональних територіальних товариств України [9, с.289-293, 282-285, 145-150, 339-343, 269-273].

У рамках конференції відбулося засідання круглого столу «Врахування етнокультурних особливостей Півдня України при розробці та проведенні державної етнополітики», у роботі якого взяли участь начальник відділу у справах національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації О.Клемешин, президент Запорізької обласної

асоціації національно-культурних товариств О.Житомирський, проректор з наукової роботи ЗНТУ Ю.Внуков, директор економіко-гуманітарного інституту В.Прушківський, декан гуманітарного факультету М.Дедков, ректор Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти В.Пашков, шеф-редактор Всеукраїнської суспільно-політичної газети «Позиція» С.Знаменський, керівник товариства білоруської культури М.Родіонова, керівник єврейського національно-культурного центру І.Носенко та інші.

У рекомендаціях конференції відзначена необхідність прийняття державної програми виховання міжетнічної і міжконфесійної толерантності для усіх соціальних і вікових груп населення через систему формальної і неформальної освіти і виховання дітей та дорослих, засоби масової інформації і мистецтво; внесення змін до законодавства, зокрема щодо дозволу ведення неприбуткової діяльності для самозабезпечення національно-культурних товариств; відкритість національно-культурних товариств для інших етносів, щоб з їхніми культурами могли ознайомитися усі бажаючі.

Отже, проведений аналіз науково-дослідної роботи кафедри українознавства ЗНТУ дає підстави зробити висновки, що вивчення етнокультурних процесів на Півдні України є її домінантним напрямом. Результати цього вивчення у концентрованій формі представлені в збірниках матеріалів восьми всеукраїнських конференцій, проведених упродовж 1993—2011 років. Вироблено оптимальну модель проведення власне конференції, яка стала формою співпраці між науковцями, представниками органів влади і національно-культурними товариствами.

1. Дедков М.В. Дослідження етнокультурних процесів на Півдні України — провідний напрямок наукової роботи кафедри українознавства ЗНТУ (до 10-річчя утворення кафедри) / М.В.Дедков // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 жовтня 2003 р., Запоріжжя / ред. кол.: В.О.Котигоренко (співголова), М.В.Дедков (співголова), Н.В.Деркач та ін.. — Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2003.

2. Розвиток культури української нації та культур національних меншин: історія, сучасний стан, перспективи (на матеріалі Південного Сходу України): Зб.наук.праць Регіональної наук. конф., 14–15 вересня 1995 р., Запоріжжя /ред.кол.: М.В.Дедков (відп. ред.). — Запоріжжя: ЗДТУ, 1995. — 95 с.

3. Етнокультурні процеси на Півдні України в другій половині XIX ст.: Зб. наук.праць II Регіональної наук. конф., 4–5 червня 1998 р., Запоріжжя / ред.кол.: М.В.Дедков (відп.ред.) — Запоріжжя: ЗДТУ, 1998. — 86с.

4. Етнокультурні процеси на Півдні України в XIX—XX ст.: Зб. наук. праць III Регіональної наук. конф., 14–15 вересня 2000 р., Запоріжжя / ред.кол.: М.В.Дедков (відп.ред.) — Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. — 205 с.

5. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: Зб. наук. праць IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., 4–5 жовтня 2001 р. / ред.кол. М.В.Дедков (співголова), Н.В.Деркач (співголова) — Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2001. — 164 с.

6. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: Зб. наук. праць V Всеукр. наук. — практик. конф., 2-3 жовтня 2003 р., Запоріжжя /ред.кол.: В.О.Котигоренко (співголова), М.В.Дедков (співголова), Н.В.Деркач (співголова) та ін.. — Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2003. — 243 с.

7. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовтня 2005 р., Запоріжжя / за заг. ред. М.В.Дедкова. — Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. — 283 с.

8. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету: за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 жовтня 2007 р., Запоріжжя. — Запоріжжя: Просвіта, 2007.—Вип. XXI. — 560 с.

9. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2010.—Вип. XXVIII. — 500 с.